

כי ימוך אחיך - על עוני וצדקה

פרשת בהר, אשר נקראה בבתי הכנסת בשבת שעברה, בנויה כולה כמבנה המתאר את הכלכלה המקור והמיקרוסקופית הנדרשת על ידי התורה. ננסה להתחקות על קצה המזלג לענין הדרישה מהאדם הפרטי ומהחברה הכללית להתנהגות כלכלית מסוימת.

קראו את פרק כ"ה בספר ויקרא. מנו את המצוות השונות בפרק זה. נסו לחלקם למצוות כלליות ולמצוות פרטיות. מהו המעמד הכלכלי העיקרי הנידון בפרק זה? האם ישנו זכר למצוות המנויות בפרק זה? מדוע זה כך? האם ניתן לדלות מפרק זה הדרכה או הוראה לבניית כלכלה מודרנית?

קראו בספר דברים מפרק י"ד פסוק כ"ב ועד פרק ט"ו פסוק י"ח. נסו למצות את קביעות התורה בנוגע להיררכיה הכלכלית הרצויה בחברה. שוב, האם למצוות המנויות בפרק זה יש זכר? גם בפרק זה ישנה מוטיבציה מרכזית לציווים הנמנים. מהי? לפי פרק זה, הכלכלה הינה מעשה ידי אדם או מעשה ידי שמים?

במדינת ישראל ישנה מערכת גבית מסים (ישירים ועקיפים) ומערכת תשלומי רוחה. ניתן לומר כי במובנים מסוימים ישנה כפיה על הצדקה כאשר המדדים לקבלת הצדקה מבוצעים באופן המתואר בקצרה:

קו העוני - מתוך האתר ויקיפדיה ביום 13.5.2012

בישראל קו העוני מוגדר כ-50% מההכנסה הפנויה החציונית, למשפחה. משמעות ההכנסה הפנויה החציונית היא הכנסה משפחתית (מעבודה, הון ונכסים, אחרי מיסים ישירים ותשלומי העברה), שלחצי מהמשפחות יש הכנסה גבוהה ממנה ולחצי נמוכה ממנה. כמובן שבשל צורת חישוב זו, קו העוני הוא יחסי ומושפע מרמת ההכנסה הכללית במשק.

נסו להגדיר בין אלו חלקים מפריד קו העוני? האם קו זה ראוי להגדרת הזכאות לקבלת הצדקה מהחברה? מהי המטרה של תשלומי רוחה כאלו?

מקור קדום יותר לקריטריון זכאות לצדקה מהחברה הינו:

שולחן ערוך, יורה דעה, סימן רנ"ג סעיף א'

מי שיש לו מזון שתי סעודות לא יטול מהתמחוי. מזון י"ד סעודות, לא יטול מהקופה. ואם יש לו ר' זוז ואינו נושא ונותן בהם, או שיש לו חמשים זוז והוא נושא ונותן בהם, לא יטול צדקה. ואם יש לו ר' זוז חסר דינר ואינו נושא ונותן בהם, אפילו נותנים לו אלף זוז בבת אחת, הרי זה יטול... לצורך ההגדרות:

רמב"ם, הלכות מתנות עניים, פרק ט'

א) כל עיר שיש בה ישראל חייבין להעמיד גבאי צדקה, אנשים ידועים ונאמנים שיהיו מחזרין על העם מערב שבת לערב שבת, ולוקחין מכל אחד ואחד מה שהוא ראוי ליתן, ודבר הקצוב עליו; והן מחלקין המעות מערב שבת לערב שבת, ונותנין לכל עני ועני מזונות המספיקין לשבעת ימים. וזו היא הנקראת קופה של צדקה.

ב) וכן מעמידין גבאין שלוקחין בכל יום ויום מכל חצר פת ומיני מאכל ופירות, או מעות ממי שהוא מתנדב לפי שעה; ומחלקין את הגבוי לערב בין העניים, ונותנין לכל עני ממנו פרנסת יומו. וזה הוא הנקרא תמחוי.

ג) מעולם לא ראינו ולא שמענו, בקהל מִישראל שאין להן קופה של צדקה; אבל התמחוי, יש מקומות שנהגו בו ויש מקומות שלא נהגו בו. והמנהג הפשוט היום, שיהיו גבאי הקופה מחזרין בכל יום ומחלקין מערב שבת לערב שבת.

מהו הקריטריון המופיע בשו"ע לקבלת הצדקה מהחברה? לאיזו תורה כלכלית הוא יותר קרוב? לאן מביאה הצדקה הכללית הזו את המקבל? מה לדעתכם, הוא סגנון הקריטריון המתאים?

שימו לב לדברי השו"ע המופיעים בהמשך:

שולחן ערוך, יורה דעה, סימן רנ"ג סעיף ב'

יש אומרים שלא נאמרו השיעורים הללו אלא בימיהם, אבל בזמן הזה יכול ליטול עד שיהיה לו קרן כדי שיתפרנס הוא ובני ביתו מהריוח. ודברים של טעם הם.

כעת נפנה אל הצדקה הפרטית. הרמב"ם מדרג את המעלות השונות בנתינת הצדקה על ידי האדם:

רמב"ם, הלכות מתנות עניים, פרק י' ז' - י"א

שמונה מעלות יש בצדקה, זו למעלה מזו: מעלה גדולה שאין למעלה ממנה זה המחזיק בידי ישראל שמך, ונותן לו מתנה או הלוואה, או עושה עימו שותפות, או ממציא לו מלאכה, כדי לחזק את ידו עד שלא יצטרך לבריות ולא ישאול; ועל זה נאמר "והחזקת בו, גר ותושב וחי עימך" (ויקרא כה, לה), כלומר החזק בו שלא ייפול ויצטרך. פחות מזה הנותן צדקה לעניים, ולא ידע למי נתן, ולא ידע העני ממי לקח, שהרי זו מצוה לשמה: כגון לשכת חשיים שהייתה במקדש, שהיו הצדיקים נותנין בה בחשאי והעניים בני טובים מתפרנסין ממנה בחשאי. וקרוב לזה הנותן לתוך קופה של צדקה; ולא ייתן אדם לתוך קופה של צדקה, אלא אם כן יודע שהממונה נאמן וחכם ויודע לנהוג בה כשורה כחנניה בן תרדיון. פחות מזה שידע הנותן למי ייתן, ולא ידע העני ממי לקח: כגון גדולי החכמים שהיו הולכין בסתר, ומשליכין המעות בפתחי העניים. וכזה ראוי לעשות, ומעלה טובה היא, אם אין הממונין בצדקה נוהגין כשורה. פחות מזה שידע העני ממי נטל, ולא ידע הנותן: כגון גדולי החכמים שהיו צוררים המעות בסדיניהן ומפשילין לאחוריהן, ובאין העניים ונוטלין, כדי שלא יהיה להן בושה. פחות מזה שייתן לעני בידו, קודם שישאול. פחות מזה שייתן לו כראוי ליתן לו, אחר שישאול. פחות מזה שייתן לו פחות מן הראוי, בסבר פנים יפות. פחות מזה שייתן לו, בעצב. גדולי החכמים היו נותנין פרוטה לעני קודם כל תפילה, ואחר כך מתפללין שנאמר "אני בצדק, אחזה פניך" (תהילים יז, טו).

נסו להבין את גדולת המעלה הראשונה? לאור זאת, מהי מטרת הצדקה הפרטית? איזו מקביעת הפסוקים שלמדתם לעיל היא באה לממש?

מצות ההלוואה מוצגת על ידי ספר החינוך:

ספר החינוך - מצוה ס"ו - מצות הלואה לעני

להלוות לעני, כהשגת היד כפי מה שצריך לו, למען הרחיב לו ולהקל מעליו אנתנו. וזאת המצוה של הלוואה היא יותר חזקה ומחויבת ממצות נתינת הצדקה, שמי שנתגלה ונדע דחקו בין בני אדם וגילה פניו לשאול מהן אין דחקו ואפילו כמי שעדיין לא בא לאותה בושה וירא מהכנס בה, ואם יהיה לו מעט סעד של הלוואה, במה שירווח מעט אולי לא יצטרך לבא לשאלה לעולם, וכשירחמנו האל בריווח ישלם נשיו ויחיה בנותר. ועל כך הזהירנו תורתנו השלימה על זה לסעוד המך בהלוואה טרם יצטרך לבוא אל השאלה, שנאמר: "אם כסף תלווה את עמי" (שמות כ"ב).

שימו לב, כי ישנם היבטים פרטיים והבטים כלליים במטרת המעלות הראשונות כפי שממשיל המדרש :

ספרא בהר

"כי ימוך אחיך ומטה ידו עמך", אל תניחנו שירד, הא למה זה דומה, למשוי על גבי החמור, עודנו במקומו אחד תופש בו ומעמידו, נפל לארץ חמשה אין מעמידים אותו.

לצד הרוח של החברה ישנה הדרישה מכל אחד מחבריה להמנע ככל הניתן מהצורך בעזרה, כפי שכותב הרמב"ם :

רמב"ם, הלכות מתנות עניים, פרק י' הלכה י"ח

לעולם ידחוק אדם עצמו, ויתגלגל בצער, ואל יצטרך לבריות, ואל ישליך אדם עצמו על הציבור; וכן ציוו חכמים ואמרו, עשה שבתך כחול, ואל תצטרך לבריות. ואפילו היה חכם ומכובד, והעני--יעסוק באומנות, ואפילו באומנות מנוולת; ולא יצטרך לבריות: מוטב לפשט עורות הנבילות בשוק, ולא יאמר לעם, חכם אני וגדול אני וכוהן אני, פרנסוני; ובכך ציוו חכמים. גדולי החכמים--היו מהם חוטבי עצים, ונושאי הקורות, ושואבי המים לגינות, ועושין הברזל והפחמים; ולא שאלו מן הציבור, ולא קיבלו מהם כשנתנו להם. כל מי שאינו צריך ליטול, ומרמה את העם ונוטל--אינו מת מן הזקנה עד שיצטרך לבריות, והרי הוא בכלל "ארור הגבר אשר יבטח באדם" (ירמיהו יז,ה). וכל מי שצריך ליטול, ואינו יכול לחיות אלא אם כן נוטל, כגון זקן או חולה או בעל ייסורין, ומגיס דעתו ואינו נוטל--הרי זה שופך דמים, ומתחייב בנפשו; ואין לו בצערו, אלא עוונות וחטאות. וכל מי שצריך ליטול, וציער עצמו ודחק את השעה, וחיה חיי צער, כדי שלא יטריח על הציבור--אינו מת מן הזקנה עד שיפרנס אחרים משלו, ועליו ועל כיוצא בו נאמר "ברוך הגבר, אשר יבטח בה" (ירמיהו יז,ז).